

γυναίκα. Οι γυναίκες berdaches και οι γάμοι που συνάπτονται ανάμεσα σε γυναίκες οφείλονται αποκλειστικά στην ικανότητα της γυναίκας να αποκτήσει ισχυρότερη κοινωνική θέση. Έτσι, η γυναίκα berdache παντρεύεται με μια κανονική γυναίκα και είναι αυτή ο αρχηγός του νοικοκυριού, βγαίνει στο κυνήγι με τους αρσενικούς και κάνει όλες τις ανδρικές δουλειές.

Από το 1951 και μετά η ανθρωπολογική έρευνα όχι μόνον επιβεβαίωσε αλλά επεξεργάστηκε και θεωρητικοποίησε τις παρατηρήσεις αυτές. Καταγράφηκαν και μελετήθηκαν όσο ήταν δυνατόν οι ανάλογες περιπτώσεις που συναντούμε σήμερα σε διάφορα μέρη του κόσμου, όπως είναι οι «μαλακοί άνδρες» των εσκιμώων Chuckchee του Καναδά, οι «mahus» των νήσων της Ταϊτής, οι «geres» της Γαλλικής Πολυνησίας, οι σαμάνες του Περού και των εθνοτικών φυλών Youmas, οι Cocoras του Μεξικού κ.ά. Οι ενώσεις των berdaches με άτομα του ίδιου φύλου αντιμετωπίστηκαν από τους ιθαγενείς πληθυσμούς με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίζεται και ο πολιτισμικά αναγνωρισμένος και νομικά κατοχυρωμένος γάμος. Οι ομόφυλες ενώσεις εξυπηρετούσαν λόγους συντροφικότητας, οικονομικής οργάνωσης και έχουν και αρκετές πολιτισμικές λειτουργίες. Ο δεσμός μπορεί να ήταν ερωτικός, αλλά οι κύριες λειτουργίες του υπερβαίνουν τη συντροφική σχέση και την οικειότητα. Μερικές φορές, οι ενώσεις αυτές μπορεί να ήταν προσωρινές, χωρίς να παίρνουν τη μορφή νόμιμου γάμου. Πάντα, όμως γινόταν αναφορά στην ορολογία του γάμου.

Λειτουργικές ομόφυλες ενώσεις

Ο ίδιος αυτός θεσμός ήταν ευρύτατα διαδεδομένος και σε άλλες παραδοσιακές, μη δυτικές κοινωνίες. Οι στρατιωτικές σύζυγοι είναι η πιο κοινή λειτουργική ένωση στην ιστορία, που αναφέρεται σε ομόφυλα ζεύγη σε στρατιωτικές εγκαταστάσεις. Πολλές είναι οι κοινωνίες που θεσμοποίησαν ή αποδέχονται τις ομόφυλες σχέσεις ανάμεσα σε πολεμιστές και στρατιωτικούς. Οι πολεμιστές Σαμουράι της μεσαιωνικής Ιαπωνίας πήγαιναν στη μάχη συνοδευόμενοι από μαθητευόμενους πολεμιστές-εραστές. Πολλές κλασικές ιαπωνικές λογοτεχνικές πηγές απεικονίζουν αυτού του είδους τη σχέση προσδίδοντάς της ρομαντικό χαρακτήρα και δυνατό συναίσθημα. Η αρχή της σχέσης ανάμεσα σε έναν μαθητευόμενο (wakashu) και έναν σαμουράι συνεπάγεται επίσημη ανταλλαγή γραπτών και προφορικών όρκων, που δίνουν στη σχέση γαμήλια υπόσταση. Όπως και στο γάμο, το σεξ δεν ήταν παρά μόνο ένα από τα στοιχεία της σχέσης. Ο σαμουράι όφειλε να προσφέρει στο μαθητευόμενο κοινωνική υποστήριξη, συναισθηματική στήριξη και το ιδανικό πρότυπο ανδρισμού. Σε αντάλ-

λαγμα, ο μαθητευόμενος όφειλε να είναι αντάξιος του εραστή και προστάτη του, με το να γίνει καλός μαθητής και αργότερα καλός σαμουράι.

Στο χώρο των αφρικανικών πολιτισμών έχουμε αντίστοιχα και σαφέστερα φαινόμενα. Ο Evans-Pritchard κατέγραψε το θεσμό του «boy-wife» για τους άνδρες στρατιώτες της φυλής των Azande που είναι εγκατεστημένοι στο σημερινό Σουδάν. Οι Azande θεωρούσαν τη σχέση αυτή γάμο, νομικά και πολιτισμικά. Ο στρατιώτης πλήρωνε το τίμημα της νύφης (πέντε ή περισσότερα δόρατα) στους γονείς του αγοριού και εκτελούσε διάφορες υπηρεσίες για χάρη τους, σαν να είχε παντρευτεί με την κόρη τους. Πολλές φορές, αν αποδείκνυε ότι ήταν καλός γαμπρός, τα πεθερικά του θα μπορούσαν αργότερα να του αντικαταστήσουν το γιο με μια κόρη. Επίσης, αν κάποιος άλλος άνδρας έκανε σχέσεις με το νεαρό, τότε ο πολεμιστής μπορούσε να τον μνηύσει για μοιχεία. Ο πολεμιστής αποκαλούσε το νεαρό γυναίκα/σύζυγο και ο νεαρός τον αποκαλούσε άνδρα/σύζυγο. Οι ανθρωπολόγοι κατέγραψαν παρόμοιους θεσμούς και σε άλλες αφρικανικές κοινωνίες, καθώς επίσης και ομόφυλους γάμους και ενώσεις μεταξύ γυναικών.

Γυναικείοι γάμοι και θηλυκοί σύζυγοι

Ο θεσμός του «γυναικείου γάμου» ή *γυναικογαμία* (gynaegamie) αποτελεί μια μορφή ομόφυλης ένωσης, που πιθανώς απαντά μόνο στους αφρικανικούς πολιτισμούς. Παρ' όλο που αρκετοί ερευνητές είχαν καταγράψει το θεσμό του γυναικείου γάμου ως ένα αξιοπερίεργο έθιμο από τον περασμένο ήδη αιώνα, δεν του είχε δοθεί ποτέ ιδιαίτερη προσοχή μέχρι και το 1930, όταν δημοσιεύτηκαν οι σχετικές έρευνες του Herskovits¹⁸⁰. Για την εθνότητα των Nuer του νότιου Σουδάν, λοιπόν, ο γυναικείος γάμος αναφέρεται κατά την ένωση στην οποία μια γυναίκα παντρεύεται με μιαν άλλη γυναίκα και θεωρείται ο πατέρας των παιδιών που θα γεννήσει. Τέτοιοι γάμοι είναι πολύ συνηθισμένοι στη χώρα των Nuer και θεωρούνται μια μορφή ενός απλού νομικού γάμου, κυρίως για το λόγο ότι η γυναίκα-σύζυγος παντρεύεται τη σύζυγό της ακριβώς με τον ίδιο τρόπο που ένας άνδρας παντρεύεται μια γυναίκα. Συνήθως, η γυναίκα που παντρεύεται μιαν άλλη γυναίκα είναι στείρα και ίσως, γι' αυτό να λογίζεται σαν άνδρας. Αν δε είναι και πλούσια, μπορεί να αποκτήσει πολλές συζύγους. Λογίζεται ως ο νόμιμος σύζυγός τους και μπορεί να ζητήσει αποζημίωση αν μία από αυτές συνάψει σχέσεις με κάποιον άνδρα χωρίς τη συγκατάθεσή της. Είναι ο πατέρας των παιδιών τους και, όταν

180. Herskovits, Melville J., *Dahomey a West African Kingdom*, New York, Augustin, 2 τόμ., 1938.

θα έλθει η στιγμή να παντρευτούν οι κόρες τους, θα παραλάβει δικαιωματικά τα ζώα που δικαιούται ο πατέρας από τη διανομή του τιμήματος της νύφης. Τα παιδιά ονοματίζονται σύμφωνα με το δικό της όνομα, σαν να ήταν άνδρας, και της απευθύνονται χρησιμοποιώντας τον όρο «πατέρα». Η Kridge περιγράφει το θεσμό του γυναικείου γάμου, τη δυνατότητα που έχει μια γυναίκα να πληρώσει το τίμημα της νύφης και να παντρευτεί μια άλλη γυναίκα, αποκτώντας πλήρη έλεγχο πάνω στην ίδια και στα παιδιά της, με την προϋπόθεση ότι θα εξουσιοδοτήσει έναν αρσενικό γεννήτορα να εκπληρώσει στο όνομά της την υποχρέωση της τεκνοποίησης. Η ίδια συγγραφέας θεωρεί επίσης ότι ο γυναικείος γάμος συνδέεται στενά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που προκύπτουν από την κοινωνική οργάνωση του τοπικού πολιτισμικού μορφώματος. Ότι πρόκειται για έναν ευέλικτο θεσμό που μπορεί να χρησιμοποιηθεί με πολλούς τρόπους σε πολλές και διαφορετικές περιπτώσεις. Π.χ. για τους αφρικανικούς πολιτισμούς, όπου οι γυναίκες μπορούν να κατέχουν υψηλή κοινωνική θέση και να αποκτούν ιδιοκτησία και πλούτη, η γυναικογαμία αποτελεί για τη γυναίκα ένα θεμιτό μέσο για την ισχυροποίηση της οικονομικής της θέσης και την κατοχύρωση του νοικοκυριού της. Η Ifeyinwa Olinke αποτελεί ένα τυπικό παράδειγμα αυτής της κοινωνικής αποδοχής. Ήταν πλούσια και δυνατή γυναίκα και δυνάμωσε τη θέση της παίρνοντας πολλές συζύγους.

Η Ifeyinwa Olinke έζησε τον 19ο αιώνα και ανήκε στη φυλή Igbo, στη σημερινή ανατολική Νιγηρία. Ήταν μια πολυμήχανη και πλούσια γυναίκα σε μια κοινωνία όπου τις περισσότερες επιχειρηματικές ευκαιρίες τις είχαν οι γυναίκες. Η Ifeyinwa, με τη δική της προσωπική ευημερία και την κοινωνική της θέση, επισκίαζε τον λιγότερο ευημερούντα σύζυγό της, με αποτέλεσμα να γίνει ένας θηλυκός σύζυγος για άλλες γυναίκες. Και πράγματι, ο επιθετικός προσδιορισμός Olinke αναφέρεται στο γεγονός ότι είχε παντρευτεί εννέα γυναίκες.¹⁸¹

Ο όρος *θηλυκός σύζυγος* (female husband) αναφέρεται στη γυναίκα που αναλαμβάνει τον νομικό και τον κοινωνικό ρόλο του συζύγου και του πατέρα, όταν παντρεύεται μια άλλη γυναίκα σύμφωνα με τους καταξιωμένους νόμους και τα τελετουργικά της κοινωνίας της. Η O'Brien γράφει ότι είναι περισσότερες από τριάντα οι αφρικανικές κοινωνίες που αποδέχονται αυτό το θεσμό και, συνακόλουθα, αυτή τη γυναικεία κατάσταση¹⁸². Αναφέρει ότι περισσότερο διαδεδομένος είναι σε τρία μέρη της Αφρικής: στη Δυτική Αφρική και ειδικότερα

181. Amadiume, Ifi., *Male Daughters Female Husbands. Gender and Sex in African Society*, Zed Books, 1987.

182. O'Brien, Denise, «Female Husbands in Southern Bantu Societies», στο Schlegel, Alice (επιμ.), *Sexual Stratification. A Cross-Cultural View*, New York, Columbia University Press, 1977.

στη Νιγηρία και στη Δαχομέη (Μπενίν), στη Νότια Αφρική και στο νότιο Μπαντού και, τέλος, στην Ανατολική Αφρική και στο Σουδάν (Nuer). Σε αντίθεση με τους ανθρωπολόγους που πιστεύουν ότι ο γυναικείος γάμος ενισχύει τις γυναίκες, η O'Brien υποστηρίζει ότι ο θεσμός αυτός βοηθάει στο να διαγωνίζεται η υποδεέστερη θέση των γυναικών. Ισχυρίζεται ότι ο γυναικείος γάμος δεν είναι παρά μια κοινωνική προσαρμογή μέσω της οποίας μια ανδροκρατούμενη κοινωνία παρέχει τη δυνατότητα σε μια πλούσια γυναίκα να αναλάβει εξουσιαστικό ρόλο, μόνον εάν επιτελέσει τον κοινωνικό ρόλο του άνδρα ενεργώντας ως σύζυγος και ως πατέρας.

Συντροφικές ομόφυλες σχέσεις κατεγράφησαν επίσης σαν ένας διαδεδομένος κοινωνικός θεσμός και στην Κίνα κατά την περίοδο της δυναστείας των Yuan και Ming (1264-1644). Λιγότερο γνωστή όμως είναι η γυναικεία ομόφυλη σχέση στην Κίνα. Ενώ πολλοί επιστήμονες θεωρούν τις διηγήσεις για τις γυναίκα-με-γυναίκα ενώσεις κατά τη δυναστεία των Qing ως απόδειξη για την ύπαρξη θεσμοποιημένου ομόφυλου γάμου, οι πρώτες καταγεγραμμένες τέτοιες ενώσεις είναι αυτές που συνδέθηκαν με το «κίνημα αντίστασης στο γάμο» στη νότια Κίνα, στα τέλη του 19ου με αρχές του 20ού αιώνα. Η διεθνής ανάπτυξη της κινεζικής βιομηχανίας μεταξίου κατά την περίοδο εκείνη βοήθησε πολλές γυναίκες να επιτύχουν την οικονομική τους ανεξάρτηση από τους άνδρες, πατέρες, αδελφούς, συζύγους. Αφού απέκτησαν την ελευθερία τους, χιλιάδες γυναίκες αρνήθηκαν το γάμο και έγιναν sou-hei, δηλαδή «αυτές που χτενίζονται μόνες τους». Όταν μια γυναίκα αποφάσιζε να γίνει sou-hei, έπρεπε να δεσμευτεί με επίσημο τελετουργικό όρκο ότι θα έμενε ανύπαντρη, τουλάχιστον για ένα ορισμένο χρονικό διάστημα. Εγκατέλειπε το σπίτι των γονιών της και μαζί με άλλες sou-hei έκτιζαν «γεροντοκοροισόσπιτα». Οι γυναίκες αυτές αποτελούσαν γυναικείες αδελφότητες μέσα στις οποίες μικρές ομάδες γυναικών (ανά πέντε ως επτά) συνδεόντουσαν για αμοιβαία στήριξη και στοργή. Η Andrea Sankar υποστηρίζει ότι, πολύ συχνά, μεταξύ των αδελφών αναπτύσσονταν έντονοι φυσικοί και συναισθηματικοί δεσμοί. Άλλοι αναφέρουν επίσης ότι οι σχέσεις αδελφότητας είχαν γαμήλια χαρακτηριστικά, με εκτέλεση τελετουργίας ενώπιον μαρτύρων και καταμερισμό εργασίας μέσα στην κάθε μικροομάδα.

Chatt-el-Arab: Οι μουσουλμάνες Αμαζόνες

Στις εκβολές του Ευφράτη και του Τίγρη, μετά τη Βασόρα, στο μεγάλο ποτάμι και στα έλη που χωρίζουν το Ιράν και το Ιράκ ζουν ή μάλλον ζούσαν πριν από

τον πόλεμο, προσαρμοσμένες στους υδροβιοτόπους της περιοχής, οι αραβικές κοινότητες των Μάνταν. Όπως μας περιγράφει ο Thesiger:

«Ο σεΐχης έλειπε στα χωράφια του, αλλά ένας έφηβος με ένα σπiléτο στη ζώνη, ένα παλτό ριγμένο στους ώμους και με το μέτωπο ζωσμένο με ένα μαύρο μάλλινο σκοινί, μας οδήγησε μέσα στη σπηνή. Φαινόταν γύρω στα 15 και δύο μακριές κοτούδες πλαισιώναν το όμορφο πρόσωπό του που έτσι γινόταν ακόμα πιο θελκτικό. Παλαιότερα, όλοι οι Maadan χτένιζαν έτσι τα μαλλιά τους και οι βεδουίνοι τα κάνουν έτσι ακόμα. Όταν το αγόρι μάζ σερβίρισε τον καφέ και αποτραβήχτηκε, ο Αμάρα με ρώτησε: “Κατάλαβες ότι είναι ένας Mustarjil;” [...] Ο Αμάρα μου εξήγησε: “Ο Mustarjil έχει γεννηθεί γυναίκα. Δεν μπορεί να κάνει τίποτα, αλλά έχει την καρδιά ενός άνδρα και έτσι ζει σαν άνδρας. – Οι άνδρες το δέχονται; – Βέβαια. Τρώμε μαζί της και μπορεί να κάθεται μαζί μας στη σπηνή. Και όταν πεθαίνει, ρίχνουμε πυροβολισμούς για να την τιμήσουμε. Κοιμούνται με γυναίκες, όπως και εμείς. Οι Mustarjil είναι πολύ αξιοσέβαστοι, σχεδόν τόσο, φαίνεται, όσο και η Αμαζόνες της αρχαιότητας»¹⁸³.

Τελετουργική ομοφυλοφιλία

Η «τελετουργική ομοφυλοφιλία» που ανέπτυξαν οι ιθαγενείς πληθυσμοί της Αυστραλίας και των νήσων της Μελανησίας αποτελεί μέχρι σήμερα το πιο ενδιαφέρον εθνογραφικό παράδειγμα ομοφυλόφιλης μνητικής σχέσης. Πρόκειται για τον όρο που χρησιμοποίησε ο ανθρωπολόγος Gilbert Herdt (1984)¹⁸⁴ θέλοντας να περιγράψει το γεγονός ότι ένα αγόρι που εισέρχεται στην ενήλικη κατάσταση πρέπει να συνάψει μια βραχυχρόνια σεξουαλική σχέση με έναν μεγαλύτερο σε ηλικία άνδρα. Μέσα από τη σχέση αυτή, ο μεγαλύτερος σε ηλικία άνδρας θα ενισχύσει τον νεότερο, βοηθώντας τον να ολοκληρώσει το τελετουργικό του ταξίδι προς τον ανδρισμό και την ενηλικίωση. Σύμφωνα με τον Herdt, τουλάχιστον πενήντα μελανησιακές κοινωνίες έχουν κάποια μορφή τελετουργικής ομοφυλοφιλίας. Σε μερικές από αυτές η τελετουργική σχέση ανάμεσα στον άνδρα και το αγόρι θεωρείται προοίμιο του παραδοσιακού ετερόφυλου γάμου: «η πιο εντυπωσιακή όψη της κοινωνικής οργάνωσης στις κοινωνίες που διαθέτουν τελετουργικές μορφές αρσενικής ομοφυλοφιλίας είναι αυτή που αναφέρεται στην επικάλυψη ανάμεσα στο γάμο και τις ομοφυλόφιλες σχέσεις». Με άλλα λόγια, πιστεύεται ότι ο ηλικιωμένος αρσενικός, ερχόμενος σε επαφή με το αγόρι, όχι μόνον θα το βοηθήσει στο

183. Δήγηση του εξερευνητή Thesiger που είχε γίνει γιατρός για περιτομές στους Maadan. Thesiger, Wilfred, *Les Arabes des Marais*, Paris, Terre Humaine/Plon, 1959.

184. Herdt, Gilbert H., (επιμ.), *Ritualized Homosexuality in Melanesia*, University of California Press, 1984.

πέρασμά του στην ενηλικίωση, αλλά θα το προετοιμάσει και για το γάμο του με μια γυναίκα. Πολλές από τις μελανησιακές κοινωνίες που θεσμοποίησαν αυτό το τελετουργικό αντιλαμβάνονται το γάμο περισσότερο σαν μια σύνθετη μέθοδο σύνδεσης δύο οικογενειών, παρά σαν μια παραδοσιακή σχέση ανταλλαγής με εξόφληση του τιμήματος της νύφης. Και γι' αυτό, σε μερικές από αυτές τις κοινωνίες, όταν ένα αγόρι ζητάει να παντρευτεί με μια γυναίκα, χρειάζεται πρώτα να υποταχθεί σεξουαλικά στον αδελφό της, επειδή «έτσι, η δύναμη της ζωής ρέει ανάμεσα σε ομόφυλους και ετερόφυλους συντρόφους, συνδέοντας άτομα και ομάδες με σύνθετα δεσμά αμοιβαίας εξάρτησης και υποχρέωσης».

Οι Ετόρο, και μερικές άλλες μικροκοινωνίες που ζουν στην περιοχή Trans-Fly River της Νότιας Γουινέας, αποτελούν ένα ακραίο παράδειγμα κοινωνικής αποδοχής της ανδρικής ομοφυλοφιλίας. Σύμφωνα με τα εθνογραφικά δεδομένα, όλοι οι άνδρες Ετόρο έχουν ομοφυλοφιλικές σχέσεις, ενώ παράλληλα σχεδόν όλοι είναι παντρεμένοι και διατηρούν ετεροφυλοφιλικές σεξουαλικές σχέσεις με τις συζύγους τους. Βέβαια, η ετεροφυλοφιλική ερωτική επαφή απαγορεύεται για περισσότερο από 260 μέρες το χρόνο και δεν επιτρέπεται να γίνεται μέσα ή κοντά στα σπίτια τους. Το 1974, ο C. Kottak¹⁸⁵ ανέφερε ότι «απαγορεύουν την ετεροφυλοφιλική σχέση 295 μέρες το χρόνο». Αντίθετα, οι ομοφυλοφιλικές σχέσεις επιτρέπονται κάθε στιγμή, χωρίς κανέναν περιορισμό.

Οι Ετόρο πιστεύουν ότι οι ομοφυλοφιλικές πράξεις αυξάνουν τη συγκομιδή και κάνουν δυνατότερα τα αγόρια. Κατά την περίοδο της μύησης, ο νεόφυτος αποκτά την αρσενική έμφυλη ταυτότητα διδασκόμενος ότι υπάρχει ένα ξέχωρο ιερό επίπεδο από όπου οι γυναίκες αποκλείονται, παρ' όλο που εμπειριέχει και λειτουργίες που είναι θηλυκές για τον κοσμικό χώρο. Ανάμεσα στις λειτουργίες αυτές είναι διάφορες εννοιολογικές αναπαραστάσεις εγκυμοσύνης και τοκετού. Έτσι, οι άνδρες και οι γυναίκες Ετόρο ζουν τον περισσότερο καιρό χωριστά, με αποτέλεσμα η μεταξύ τους κοινωνική επαφή να είναι περιορισμένη και συχνά εχθρική. Συνακόλουθα, και ο δείκτης γεννήσεων είναι ιδιαίτερα χαμηλός. Για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της υπογεννητικότητας και τη βαθμιαία δημογραφική ερήμωση, οι Ετόρο έκλεβαν παιδιά από τις γειτονικές φυλές και τα μεγάλωναν σαν δικά τους.

Το 1977 ο R.Kelly σε μια μονογραφία για τις κοινωνικές δομές της φυλής αυτής¹⁸⁶ υποστηρίζει ότι ο πληθυσμός των Ετόρο έφθινε ακόμα περισσότερο εξαιτίας των επιδημικών νοσημάτων που διαδόθηκαν μετά την πρώτη τους

185. Kottak, C., *Anthropology: the Exploration of Human Diversity*, New York, Random House, 1974.

186. Kelly, R., *Etoro Social Structure*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1977.

επαφή με εξωγενή άτομα και άλλες κοινωνίες. Οι επιδημίες σε συνδυασμό με την πολιτισμική πρακτική των ομοφυλοφιλικών επαφών ανάμεσα στα νεαρά αγόρια απείλησε τη διαίωνιση όλων των μικρών κοινωνιών της Νέας Γουινέας. Δεν πρέπει όμως να συγχέουμε έναν απλό συσχετισμό με το αίτιο ενός φαινομένου. Και άλλες μελανησιακές κοινωνίες γνωρίζουμε ότι αντιμετώπισαν χαμηλά ποσοστά γονιμότητας και πληθυσμιακή ερήμωση και ότι μερικές, αργότερα, εξαφανίστηκαν¹⁸⁷. Άλλοι ανθρωπολόγοι αναφέρουν επίσης¹⁸⁸ ότι στα υψίπεδα της Νέας Γουινέας πολλές μικρές ομάδες, πιο συγκεκριμένα τα μέλη της φυλής των Dani, «έχουν χαμηλή σεξουαλική ενέργεια» και επιδίδονται σε πρακτικές ακραίας ερωτικής αποχής για πολλά χρόνια, δεν ασκούν όμως τελετουργική ομοφυλοφιλία¹⁸⁹. Σύμφωνα, τέλος, με νεότερες απόψεις, η τελετουργική ομοφυλοφιλία στη Μελανησία εξαρτάται από τη γεωγραφική περιοχή και από τις χρονικές στιγμές. Σήμερα είναι διαδεδομένη κυρίως στις πεδιάδες και στα ανατολικά και δυτικά υψίπεδα της Νέας Γουινέας, καθώς και στα νησιά της ανατολικής Μελανησίας. Οι διαφορετικές τελετουργικές μορφές που διαχωρίζουν τα υψίπεδα από τις πεδιάδες οφείλονται σε παράγοντες που έχουν να κάνουν με το μέγεθος και την πυκνότητα των πληθυσμών σε κάθε περιοχή, καθώς και με τους διαφορετικούς τρόπους παραγωγής. Οι κοινωνικές ομάδες όπου απαντά η τελετουργική ανδρική ομοφυλοφιλία είναι συχνά μικρές αριθμητικά και κατοικούν σε οικολογικά επισφαλείς περιοχές. Οι Eτόρο και οι Onabasulu είναι ίσως οι μικρότερες και ο πληθυσμός τους είναι 400 και 430 άτομα αντίστοιχα, με μια πυκνότητα μικρότερη από 20 άτομα ανά τετραγωνικό μίλι. Αρκετά περισσότεροι είναι οι Marind-anim και οι Kimam, με 6.000 και 7.000 πληθυσμό αντίστοιχα, ενώ οι Enga των δυτικών υψιπέδων είναι οι πληθυσμιακότεροι με έναν πληθυσμό γύρω στα 50.000 άτομα και με πυκνότητα 350 με 400 άτομα ανά τετραγωνικό μίλι στις κεντρικές ζώνες (Meggitt 1967). Ενώ, λοιπόν, σύμφωνα πάντα με τον Herdt, η τελετουργική ανδρική ομοφυλοφιλία συνιστά δομικό φαινόμενο για περίπου το 10-20% όλων των μελανησιακών ομάδων, πρέπει να τονιστεί ότι δεν αποτελεί ένα ιδιαίτερο είδος πολιτισμικής συμπεριφοράς για την περιοχή, αλλά ότι εμφανίζεται μέσα σε μια πολιτισμική γεωγραφική ζώνη στην οποία υπάρχει ένα πασιφανές μοίρασμα κοινών συμβολικών θεμάτων, μια αίσθηση παραλλαγής και συνδυαστικής πάνω σε ένα κοινό μελανησιακό υπόβαθρο κοινωνικο-σεξουαλικής συμπεριφοράς και κοινωνικής οργάνωσης. Η παρατήρηση αυτή αποτελεί μια πρόκληση στο επίπεδο που θέλουμε να ερμηνεύσουμε την παρουσία πολλών διαφορετικών μορφών

187. Rivers, W.H.R., *Essays on the Depopulation of Melanesia*, Cambridge, Cambridge University Press, 1922.

188. Meggitt, M., «Male-Female Relationships in the Highlands of Australian New Guinea», *American Anthropologist*, τόμ. 66, τεύχ. 2, 204-224.

189. Heider, K.G., «Dani Sexuality: A Low Energy System», *Man*, τόμ. 11, 188-201.

σεξουαλικής έκφρασης και έμφυλης διαμόρφωσης σε μία και μόνη πολιτισμική ζώνη. Ως απάντηση, ο Herdt προτείνει να θεωρήσουμε πιθανή μια πρόωμη μετανάστευση ομάδων που έφεραν μαζί τους ένα τελετουργικό σύμπλεγμα που υπέστη διαδοχικές περιφερειακές (regional) κοινωνικές και οικολογικές μεταβολές μέσα από τις ανάγκες προσαρμογής στις τοπικές ομάδες. Άλλοι μελετητές εμμένουν στην άποψη ότι η μόνη θεμιτή προσέγγιση είναι αυτή που επιχειρεί να συλλάβει τη δυναμική της προσαρμοστικής διαδικασίας και να επικεντρωθεί στα στοιχεία που καταμαρτυρούν προφανή μεταβολή των κοινωνικών συστημάτων σε διαφορετικές περιοχές και σε διαφορετικούς χρόνους. Σύμφωνα με το σκεπτικό αυτό, η παρουσία των συγκεκριμένων πολιτισμικών φαινομένων δεν μπορεί να είναι τυχαία, πράγμα που υποδηλώνεται από τις χωρικές συνέχειες και ασυνέχειες στις κοινωνικές και συμβολικές μορφές.

Ένα άλλο ερώτημα που απασχολεί τους μελετητές είναι το κατά πόσον η μακροπρόθεση επιβίωση των περιθωριακών αυτών κοινωνιών είναι συνάρτηση της δυτικής ειρηνευτικής επέμβασης ή του αποικισμού. Ίσως, οι ομοφυλοφιλικές πρακτικές να έχουν συμβάλει στην εξάλειψή τους, αλλά κανείς δεν μπορεί να είναι απόλυτα βέβαιος για την πιθανότητα αυτή. Αν αποδεχθούμε δε την υπόθεση για παλαιότερες μεταναστεύσεις και τελετουργικές πρακτικές, τότε οι ομάδες αυτές θα πρέπει να άνησαν για πολλές γενιές. Συμπερασματικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι πολιτισμοί της τελετουργικής ομοφυλοφιλίας αποτελούν οριακές οικολογικές ομάδες που σε γενικές γραμμές έχουν αραιό πληθυσμό και αβέβαιη επιβίωση. Η περιφερειακότητά τους όμως αυτή δεν φαίνεται να είναι «ατύχημα». Ίσως όμως και να συνδέεται με παλαιότερα μεταναστευτικά κινήματα άλλων πολυπληθέστερων ομάδων των υψιπέδων της Νέας Γουινέας, που τους ανάγκασαν να καταφύγουν σταδιακά, με το πέρασμα των γενεών, σε οριακές περιοχές. Η υπόθεση αυτή παραπέμπει στο γενικότερο πρόβλημα των ενδοφυλετικών και διαφυλετικών πολέμων και της πολεμικής μύησης.

Οι «ενδιάμεσοι»

Οι Hijras της Ινδίας αποτελούν ένα πασίγνωστο εθνογραφικό παράδειγμα τραβεσί ανδρών με πολιτισμικά αποδεκτή κοινωνική θέση. Οι Hijras συγκροτούν κάστες που αριθμούν συνολικά από 500.000 ως 750.000 μέλη. Πρόκειται για άνδρες που ζουν και ντύνονται σαν γυναίκες, αλλά που φαινομενικά σπάνια είναι ομοφυλόφιλοι. Πολλοί από αυτούς έχουν κάνει ακόμα και χειρουργική επέμβαση ευνουχισμού, για να καταδείξουν συμβολικά το πέρασμά τους σε μια κατάσταση «γυναϊκότητας». Είναι αφοσιωμένοι στη μητρική ινδική θεότητα Bahuchara Mata και θεωρούν ότι με τον ευνουχισμό τους εκφράζουν την πίστη τους σ' αυτήν και γίνονται τα κανάλια διάχυσης της δύναμής της. Οι Hijras αντι-

λαμβάνονται τους εαυτούς τους ως «ενδιάμεσους» (inbetweens), αλλά σύμφωνα με τους κανονισμούς της εθνικής απογραφής της Ινδίας καταγράφονται ως γυναίκες. Με τον όρο «ενδιάμεσοι», οι ίδιοι εννοούν ότι δεν είναι ούτε άνδρες ούτε γυναίκες, αλλά ότι αποτελούν μια τρίτη φυλετική κατηγορία. Σήμερα, οι Hijras, που ζουν κυρίως στα αστικά κέντρα της Βόρειας Ινδίας, ίδρυσαν κομμουνιστικό σχηματισμό που φιλοδοξεί να συμβάλει στην κοινωνική καταξίωση των στιγματισμένων ομάδων της χώρας τους.

Οι Hijras ανήκουν στην τελετουργική παράδοση του ταντριισμού (trantrisme). Ο ταντρισμός αποτελεί μια ιδιαίτερη μορφή του ινδουισμού αλλά και του βουδισμού. Έχει χαρακτηριστεί από τους ανθρωπολόγους ως ένα δευτερεύον «μορφοποιητικό σύστημα» με δικές του νόρμες, που οργανώνει με τον δικό του τρόπο στοιχεία που, ως επί το πλείστον, ανήκουν στο γενικότερο σύστημα των πολιτισμών της Ινδίας. Έχει έντονο τελετουργικό χαρακτήρα, αναπτύσσει ιδιαίτερες πρακτικές yoga και επικεντρώνει τη λατρεία του σε ορισμένες επιθετικές μορφές (αβατάρων) των θεοτήτων του πανθέου. Διαθέτει, επίσης, ίδια θεολογικά και δογματικά χαρακτηριστικά σε συνδυασμό με μια πρωτότυπη θεώρηση της θεότητας και του κόσμου.

Χαρακτηριστική, λοιπόν, για τον ταντρισμό είναι η αντίληψη που αναπτύσσει για τη θεότητα. Στο ανώτατο επίπεδο η θεότητα υπερβαίνει πάντα κάθε δυάδα, αλλά σε μας γίνεται αντιληπτή ως αποτελούμενη από δύο αδιαχώριστες όψεις, το αρσενικό και το θηλυκό (Σίβα/Σάκτι κλπ.) των οποίων η έμφυλη ένωση δηλώνει το σημείο εκκίνησης για τη δημιουργία του σύμπαντος (cosmos), καθώς και το σημείο επιστροφής στη γένεση. Από τις δύο αυτές όψεις η θηλυκή εμφανίζεται ως η περισσότερο ενεργή, είτε κυριαρχεί πάνω στην άλλη είτε όχι. Από τη θεολογική αυτή θεώρηση προκύπτουν και συγκεκριμένες κοινωνικές κατασκευές των ρόλων ανδρών και γυναικών, όπως και του «τρίτου φύλου».

Οι οπαδοί του ταντριισμού βρίσκονται σε διαρκή επικοινωνία με τις θεότητες μέσα από συνεχείς σωματικές (yoga) και ψυχοσυναισθηματικές πρακτικές. Η «θεοποίηση» αποτελεί ένα από τα ουσιαστικότερα χαρακτηριστικά της ταντρικής λατρείας των θεοτήτων. Προϋποθέτει εκ των προτέρων ταύτιση του λειτουργού με το ον που πρόκειται να λατρεύσει: «Μόνον ένας θεός μπορεί να λατρεύσει έναν θεό» λέει το δόγμα. Έτσι, τελείται ένα σύνολο τελετουργικών πράξεων με σκοπό την αντικατάσταση του «ανθρώπινου σώματος» του λειτουργού από ένα άλλο «θεϊκό σώμα», ένα σώμα φτιαγμένο από στοιχεία αγνά, όπου θα μπορεί να διαμένει η θεότητα, ενώ ο ενεργών το τελετουργικό θα είναι σαν να απευθύνει τη λατρεία στον ίδιο του τον εαυτό. Η λατρεία αυτή ονομάζεται και εσωτερική θυσία, εφόσον ο λειτουργός είναι η ίδια η θεότητα.

Για να γίνει ακόμα ευκολότερη αυτή η συμμετοχή ή για να τη συμβολίσει ευκρινέστερα, ο λειτουργός πρέπει γενικά να φορά ενδύματα και κοσμήματα όμοια με αυτά της θεότητας που λατρεύει ή ακόμα και να υιοθετήσει το παρά-

στημά της, τον τρόπο που στέκεται και κινείται. Έτσι εξηγείται, όταν πρόκειται για θηλυκές θεότητες, ο τρανσβεστισμός, όπως και η παράξενη εκφορά ορισμένων ταντρικών προσευχών. Πρόκειται γενικότερα για πρακτικές και συμπεριφορές που φθάνουν μέχρι και στην καθιέρωση της κοινωνικής περιθωριοποίησης των οπαδών τους¹⁹⁰.

Συχνά, ο όρος hijra μεταφράζεται ως ευνούχος. Ο αρχετυπικός hijra ανατρέφεται σαν άνδρας, αλλά του αφαιρούνται τα γεννητικά όργανα για να γίνει hijra. Η Serena Nanda στο βιβλίο της με τίτλο *Neither Man Nor Woman: The Hijras of India* υποστηρίζει ότι πολλοί hijras προέρχονται από αμφίσημες σεξουαλικές καταστάσεις. Η πολιτισμική κατηγορία «hijra» φαίνεται να αποτελεί μαγνήτη για μια ποικιλία σεξουαλικών και έμφυλων καταστάσεων, όπως προβληματικής ανατομίας, ανικανότητας, στειρότητας, ομοφυλοφιλίας, και άλλων που μπορεί να μην έχουν αναλογίες στους δυτικούς πολιτισμούς.

Ο παραδοσιακός ρόλος των Hijras στην ινδική κοινωνία είναι να τραγουδούν και να χορεύουν στους γάμους και στις τελετές που συνοδεύουν τη γέννηση ενός αγοριού. Ντύνονται σαν γυναίκες και μεταξύ των ικανοτήτων τους είναι και η διακωμώδηση των γυναικείων τρόπων και της γυναικείας σωματικής έκφρασης. Επίσης, πιστεύεται ότι έχουν τη δύναμη να επεμβαίνουν σε θέματα ανικανότητας και στειρότητας.

Παρά το γεγονός ότι θρησκευολογικά θεωρούνται μία από τις αιρέσεις του ινδουισμού – υπηρετούν τη μητέρα-θεά Bahuchara – πολλοί Hijras προέρχονται από τον ισλαμισμό ή και θεωρούν τους εαυτούς τους μουσουλμάνους. Η θέση τους στην ινδική κοινωνία είναι διφορούμενη: τους σέβονται για τις δυνάμεις τους, αλλά και τους φοβούνται για τις μεθόδους που μπορούν να χρησιμοποιήσουν για την επιβίωσή τους.

Από ό,τι φαίνεται οι Hijras είναι οργανωμένοι συντεχνιακά γύρω από διάφορα επαγγέλματα που σχετίζονται με το τραγούδι, το χορό και τη μαγειρική, πολλοί όμως από αυτούς ασκούν την επαιτεία και την πορνεία. Η ανθρωπολόγος Serena Nanda που τους μελέτησε διερεμήσε τον τρόπο με τον οποίο οι πολιτισμοί της Ινδίας σημασιοδοτούν τη σχέση ανάμεσα στη σεξουαλικότητα και τους έμφυλους ρόλους, δηλαδή ανάμεσα στη βιολογία και την έμφυλη κοινωνική εκφορά.¹⁹¹ Κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, ενώ πολλές κοινωνίες αποδέχονται τη διφορούμενη έμφυλη ταυτότητα θεσμοθετώντας έναν τρίτο έμφυλο ρόλο, μόνη η δυτική κοινωνία παραμένει αμετακίνητη στην αντίληψη ότι κάθε

190. Από τις σφηνοειδείς πινακίδες που περιέχουν λογοτεχνικά και θεολογικά κείμενα ξέρουμε ότι κάτι ανάλογο συνέβαινε σε όλους τους πολιτισμούς της Μεσοποταμίας.

191. Nanda, Serena, *Neither Man nor Woman. The Hijras of India*, Belmont, CA, Wadsworth Publishing, 1990 (2η έκδ. 1999).

ανθρώπινο ον μπορεί να είναι μόνον αρσενικό ή θηλυκό. Στις ευρωπαϊκές νομοθεσίες, που επιβλήθηκαν και στις αποικίες, ακόμα και οι ομοφυλόφιλοι ή οι transsexuals οφείλουν να ανήκουν ξεκάθαρα στο ένα ή στο άλλο φύλο, εφόσον η ιδέα ότι τα άτομα μπορεί να έχουν σύνθετες ή εναλλακτικές έμφυλες ταυτότητες είναι εντελώς ξένη στη Δύση.

Πέρα από τις πολιτισμικές ερμηνευτικές που ανάγονται κυρίως στην πολιτισμική θεωρητική προσέγγιση, δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια σαφής εξήγηση για το πώς μια κοινωνία μπορεί να επιτρέψει ή να μην επιτρέψει την ομοφυλοφιλία. Επισημαίνουμε όμως δύο ενδιαφέροντες συσχετισμούς. Πρώτον, οι κοινωνίες που φέρονται να είναι απόλυτα απαγορευτικές στην άμβλωση και την παιδοκτονία, εμφανίζονται συνήθως και μη ανεκτικές στην ομοφυλοφιλία. Δεύτερον, οι κοινωνίες που αντιμετωπίζουν συχνές και σοβαρές περιόδους έλλειψης τροφής φαίνεται να αποδέχονται και την ομοφυλοφιλία. Ως συμπέρασμα θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η ομοφυλοφιλία είναι ανεκτή, όταν οι κοινωνίες υφίστανται σοβαρές δημογραφικές πιέσεις. Τότε, ακόμα και η συστηματική αποχή από την ετεροφυλοφιλική σχέση, όπως επίσης και οι διάφορες μέθοδοι ελέγχου των γεννήσεων, γίνονται πρακτικές εξίσου θεμιτές και ανεκτές.¹⁹² Αυτό φαίνεται ότι συνέβη με τους Ινδιάνους των Πεδιάδων καθώς και με τις κοινωνίες της Νέας Γουινέας.

Σχετικά με τον έλεγχο των γεννήσεων

Ο έλεγχος των γεννήσεων αποτελεί μια πανανθρώπινη κοινωνική και συλλογική επιδίωξη που ανάγεται στη σφαίρα των οικογενειακών και προσωπικών στρατηγικών ρύθμισης της τεκνοποίησης και της αναπαραγωγής (συμβολικής, οικονομικής και κοινωνικής). Σε μεγάλο ποσοστό καθορίζει και τον κοινωνικό στόχο που αποδίδεται στις έμφυλες σχέσεις. Στις ευρωπαϊκές χώρες και γενικότερα στις χώρες του δυτικού πολιτισμού το θέμα του ελέγχου των γεννήσεων και συνακόλουθα της αντισύλληψης είναι άμεσα συνδεδεμένο με τη δημογραφική μετάβαση της βιομηχανικής εποχής (1850-1950), τη γαμλιότητα, τη γονιμότητα, τη θνησιμότητα και τη μετανάστευση. Η μελέτη των φαινομένων αυτών έγινε κεντρικό θέμα διερεύνησης από τη δεκαετία του '60 και μετά, και βασίστηκε κατά κύριο λόγο στη διαχρονική εξέταση των δημογραφικών εξελίξεων στον αγροτικό χώρο.

Μια στρωματογραφία του αγροτικού χώρου μάς υποχρεώνει να αξιολογήσουμε τη διαδοχή των διάφορων μεταναστευτικών εισβολών βαρβάρων που σιγά σιγά προστέθηκαν στους αρχικούς κατοίκους της Ευρώπης. Ο πληθυσμός

¹⁹² Η δημογραφική έκρηξη του ανθρώπινου είδους στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα μάς δείχνει πόσο διαδεδομένος και πανανθρώπινος ήταν ο έλεγχος των γεννήσεων.

αυτός ήταν προορισμένος να διαρκέσει, να εισχωρήσει στον πυκνοκατοικημένο αγροτικό χώρο της Δυτικής Ευρώπης οδηγώντας στο πληθυσμιακό απόγειο που καταγράφηκε τον 18ο και 19ο αιώνα. Είναι πιθανό οι σύγχρονοι του Καρλομάγνου να αναγκάστηκαν να καταφύγουν στη θηλυκή παιδοκοτονία για να περιορίσουν τις μελλοντικές γεννήσεις. Η υπόθεση αυτή φαίνεται να είναι βάσιμη, αν λάβουμε υπόψη μας την άνιση αναλογία μεταξύ των φύλων (sex ratio) και την έλλειψη γυναικών, κυρίως στα πιο φτωχά κοινωνικά στρώματα, όπως διαπιστώνει κανείς από τις απογραφές του 9ου αιώνα. Από τον 10ο αιώνα και μετά υπήρξε μια νέα δημογραφική πλημμυρίδα στα χωριά και στις πόλεις. Έτσι, στη Δυτική Ευρώπη (Γαλλία, Αγγλία, Γερμανία) ο πληθυσμός έφθασε στα 40 εκατομμύρια ανθρώπους ήδη από τις αρχές του 14ου αιώνα. Το 85% τουλάχιστον ήταν αγρότες. Κατά τον E. Le Roy Ladurie, ο αγροτικός πολιτισμός του 18ου και 19ου αιώνα είναι πρώτα από όλα η δημογραφία, με την έννοια της δημογραφικής ρύθμισης και εξισορρόπησης.

Στη Δύση η δημογραφική ισορροπία και η πληθυσμιακή στασιμότητα επιτυγχάνονταν πρώτα από όλα με τον πιο φυσικό και σκληρό τρόπο, δηλαδή το θάνατο που προκαλούν οι λιμοί και οι κρίσεις επιβίωσης. Περισσότερο όμως, βάραιναν οι επιπτώσεις από τις επιδημίες και ιδιαίτερα η πανώλη. Μετά τη φάση της «μικροβιακής ενοποίησης» του ευρασιατικού και αφρικανικού κόσμου, η πανώλη εξαπλώθηκε στις πεδιάδες της Δύσης μέσω του πυκνού αστικού και οδικού δικτύου, των αρουραίων, των ψύλλων. Αργότερα, πριν ακόμα εξαλειφθεί η νόσος από τον ευρωπαϊκό χώρο (μεταξύ 1670 και 1720) και, κυρίως μετά, στον αποδεκατισμό του αγροτικού πληθυσμού συνέβαλαν με τη σειρά τους οι φοβερές δυσεντερίες που εξαφάνισαν ολόκληρα χωριά. Παράλληλα, η ευλογιά, που ενδημεί κάθε τρία με πέντε χρόνια και σκοτώνει τα μικρά παιδιά, μαζί με τις πνευμονικές ασθένειες το χειμώνα και τις εντερικές το καλοκαίρι, μαζί με τον τύφο, τη σύφιλη, τον πνιγμό, τους λύκους, τον πόλεμο, όλα οδηγούν στη δημογραφική στασιμότητα ή το λιγότερο στην άνιση δημογραφική ανάπτυξη. Κάτω από αυτές τις συνθήκες, ιδιαίτερα μεγάλη είναι η βρεφική και η νεανική θνησιμότητα. Στα τέσσερα παιδιά που γεννιόνταν τον 17ο αιώνα σε μια αγροτική οικογένεια στη Βορειοδυτική Ευρώπη επιζούσαν τα δύο. Στην καλύτερη περίπτωση θα αναπαρήγαγαν το δυναμικό των δύο τους γονιών. Θα λέγαμε λοιπόν ότι για μια μεγάλη ιστορική περίοδο ο αγροτικός χώρος γνώρισε περισσότερο μιαν «απλή αναπαραγωγή» παρά μια «διευρυμένη αναπαραγωγή» (Le Roy Ladurie).

Παρ' όλα αυτά, η δημογραφική ισορροπία του αγροτικού χώρου δεν διαφυλάχθηκε μόνο με τον «φυσικό» αυτό τρόπο. Ο αγροτικός κόσμος ενεργοποίησε παράλληλα και άλλες τεχνικές, λιγότερο σκληρές, που συνέβαλαν και αυτές με τη σειρά τους στον περιορισμό του ανθρώπινου δυναμικού. Λόγω της εκκλησιαστικής απαγόρευσης που, σύμφωνα με τον Philippe Aries, σχεδόν

αχρήστευσε κατά το μεσαίωνα την πλέον γνωστή και ευρέως διαδεδομένη στην ελληνική και τη ρωμαϊκή κοινωνία αντισυλληπτική μέθοδο, τη διακεκομμένη συνουσία, οι αγροτικές αλλά και οι αστικές κοινωνίες της Ευρώπης τον 17ο, 18ο και 19ο αιώνα χρησιμοποίησαν το θεσμό του *αργοπορημένου γάμου* ως το περισσότερο επιτυχές και διαδεδομένο μέσο δημογραφικού ελέγχου. Ο θεσμός αυτός, που σημαίνει το γάμο που συνάπτεται σε προχωρημένη ηλικία, χαρακτηρίστηκε ως το «αντισυλληπτικό όπλο της κλασικής Ευρώπης». Η αποτελεσματικότητά του οφειλόταν στο γεγονός ότι συνοδευόταν από το χριστιανικό ιδεολόγημα της προγαμιαίας αγνότητας. Γενικότερα, λοιπόν, από τον 17ο αιώνα μέχρι και τις αρχές του 20ού, σε όλη τη Βορειοδυτική Ευρώπη τα κορίτσια παντρεύονται στα 25 και τα αγόρια στα 28. Αυτό σημαίνει ότι από τη γόνιμη περίοδο της γυναίκας αποφεύγονται κατά μέσον όρο δύο ή τρεις εγκυμοσύνες. Παράλληλα, είναι ιδιαίτερα υψηλά τα ποσοστά αγαμίας, η οποία ευνοούνταν από τα διάφορα τοπικά εθιμικά δίκαια και του προτιμητικούς κανόνες πρόσβασης στην ιδιοκτησία της γης. Για την αντίστοιχη περίοδο στην Κεντρική και Νότια Ευρώπη η ανάλυση των δεδομένων που παρατηρήθηκαν το 1900 μάς αποκάλυψε μια σημαντική αντίθεση. Ενώ για τους άνδρες η μέση ηλικία γάμου εμφανίζεται κατάτι μόνο μικρότερη στις χώρες αυτές (Ελλάδα, Βουλγαρία, Σερβία) σε σύγκριση με τις χώρες της Βορειοδυτικής Ευρώπης (Βέλγιο, Γαλλία, Σουηδία), για τις γυναίκες η μέση ηλικία γάμου είναι σαφώς μικρότερη, με αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη διαφορά ηλικίας ανάμεσα στους συζύγους¹⁹³. Έτσι, η περίοδος γονιμότητας της γυναίκας ήταν πολύ μεγαλύτερη κι άρχισε αμέσως μετά την έναρξη του έγγαμου βίου. Συνεπώς, και τα μέσα δημογραφικού ελέγχου έπρεπε να είναι περισσότερο «δραστικά». Τα φαινόμενα παιδοκτονίας ήταν μαζικότερα από ό,τι συνέβαινε στις περιοχές που επικρατούσε το πρότυπο του αργοπορημένου γάμου.

Από τα μέσα του 18ου αιώνα και κυρίως κατά τη διάρκεια του 19ου, η αυστηρότητα μετριάζεται και επικρατούν ελαστικότερα πρότυπα σεξουαλικής συμπεριφοράς. Παράλληλα, διαδίδονται και οι αντισυλληπτικές πρακτικές. Παρ' όλη την αλλαγή διατηρούνται ακόμα τον 18ο και 19ο αιώνα ορισμένα πρότυπα προγαμιαίου ασκητισμού, πρότυπα που είναι στενά συνδεδεμένα με τον έλεγχο που ασκούσαν η θρησκεία και οι επιμέρους θρησκευτικές σχολές: πουριτανισμός για τις αγγλοσαξονικές χώρες, καλβινισμός και, κυρίως, γιανσενισμός για την καθολική Γαλλία. Ο Max Weber στην *Ηθική του Προτεσταντισμού* είχε πολύ καλά αντιληφθεί τον ρόλο που έπαιζε η ηθική της άρνησης των απολαύσεων αυτού του κόσμου. Θεωρούσε αυτές τις στάσεις ως τυπικές του ασκητισμού της αποταμίευσης και της προετοιμασίας για τον καπι-

193. Hajnal, J., «European Marriage Patterns in Perspective», στο Glass, D.V.- Eversley, D.E. (επιμ.), *Populations in History*, London, 1965.

ταλισμό. Παράλληλα όμως το ίδιο αυτό θρησκευτικό πνεύμα παραίτησης από τα εγκόσμια συντηρούσε τις πολύ γνωστές μας δομές δημογραφικού ελέγχου και ρύθμισης. Το πνεύμα αυτό είναι άλλωστε εκείνο που για μερικούς αιώνες όριζε τις έμφυλες ταυτότητες, και τις ορίζει ακόμα καταπιεστικά στις φονταμενταλιστικές κοινότητες των Άμης των Ηνωμένων Πολιτειών, που συνεχίζουν να τηρούν στην καθημερινή τους ζωή όλες τις απαγορεύσεις του παρελθόντος.